

תרגומי שאילה ושאילת משמעות בכתיבתם העברית של תלמידים ערבים

| אבראהים בסל*

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

שאילת המשמעות ותרגומי השאילה במחקר רכישת שפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

מילות מפתח: תרגומי שאילה, קאלקים מורפולוגיים, קאלקים תחביריים, קאלקים לקסיקליים-סמנטיים, שאילת משמעות, הוראת העברית כשפה שנייה

* ד"ר אבראהים בסל הוא מרצה בכיר, ראש תוכנית תואר שני בחינוך לשוני במכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל, חיפה. תחומי מחקרו הם בלשנות שמית משווה: עברית, ערבית וארמית; השקיעים הארמיים בערבית; חוכמת הלשון ולקסיקוגרפיה של ימי הביניים; תרגומי המקרא לערבית; הוראת העברית כשפה נוספת ורכישתה.

א. קאלקים מורפולוגיים

[1] התלמידים **התעזרו** במחקרים (תחת התלמידים נעזרו).

הלומד משתמש בצורה **התעזרו** בבניין התפעל תחת הצורה העברית 'נעזרו' המביעה הוראה סבילה ושכיחה יותר, צורה שאינה שגורה בעברית חדשה. היא קיימת בלקסיקון המנטלי בשפת האם הערבית של הלומד - "تساعد" בתבנית הבניין השישי, שהוא קרוב מורפולוגית-סמנטית לבניין התפעל בעברית. זהו קאלק מורפולוגי של העברת מערכת שהלומד שאל לא רק את המשמעות אלא גם את התבנית המורפולוגית.

למעשה, הלומד בחר בתבנית מורפולוגית מלשון האם הערבית, שהיא זמינה בקוגניציה אצלו והחיל אותה על התבנית העברית וכך נצפתה חריגה מן הנורמה הלשונית של העברית.

[2] **משתלטת** יותר בחומר (תחת שולטת בחומר).

בשיחת סיכום עם תלמידה, היא אומרת: "עכשיו בסיכום סמסטר א' ובעקבות שיחות המשוב שלך אני **משתלטת** יותר בחומר". הלומדת משתמשת בתבנית התפעל תחת קל - התבנית המתאימה להקשר. זה בהשפעת הצורה הערבית (تسيطر) שהרי צורת **سيطر** היא תבנית מרובעת שמתורגמת לעברית בתבנית התפעל.

[3] "יאיר היה **מתראה** בעצמו והוא אינו מכבד את האחרים" (תחת מתפאר בעצמו, משתחצן). שימוש בצורת פועל זו היא תרגום שאילה מערבית, שבה אומרים: **متشوف** (شاف = ראה) בהוראה של מתפאר בעצמו.

[4] אני רואה **קבוצתים** משחקות במגרש. (תחת שתי קבוצות).

קאלק מורפולוגי. יצירת תבנית זוגי למילה שאינה משמשת בעברית החדשה בצורת זוגי. כידוע, בערבית תבנית הזוגי פורה בכל חלקי הדיבור. הלומדת רואה במציאות שתי קבוצות ועל כן החילה צורה מהמערכת הקוגניטיבית הלשונית שלה מלשון האם, ויצרה צורה סינתטית בתבנית זוגי, במקום תבנית אנאליטית 'שתי קבוצות' השכיחה בעברית בת ימינו.

ב. קאלקים תחביריים

[1] נדבר עם המורה **ונציע עליה** שנשתתף בחלק מן השיעור. (במקום נציע ל-)

בעברית מילת היחס המוצרכת לפועל זה היא ל' ולא על. מילת היחס 'על' נשאלה מן המערכת התחבירית הערבית [نقترح على], כלומר היא תרגום מילולי של מילת היחס בערבית. תופעה זו של חריגה במילת היחס המוצרכת בהשפעת לשון האם הערבית בכתיבתם של הלומדים נפוצה ואף נדונה בהרחבה אצל אבו־בכר (2005).

זה זורים אור על התהליכים הקוגניטיביים והמשתנים הפסיכו־לשוניים שמסבירים תרגומים מושאלים כמו גם סוגים אחרים של צורות לקסיקליות (פריאור, 2012).

רינגבום ציין שתרגומי השאילה הם ביטוי של העברת מערכת, כלומר העברת עקרונות מופשטים של ארגון מידע, בניגוד להעברת פריטים, שבהם הלומדים מקיימים קשרים פשוטים של אחד לאחד בין L1 ל-L2 (למשל, מילים, צלילים, אותיות, מורפמות). הוא התייחס להשפעה הלקסיקלית בין לשונות קרובות מוצא לבין לשונות רחוקות מוצא. הוא גם בחן את השפעת הדמיון והקרבה בהעברה הלשונית בלימוד שפה זרה באמצעות ראיות של לומדים פניניים ושוודיים הלומדים אנגלית כשפה זרה (Ringbom, 2007). לטענתו, העברה לקסיקלית משתקפת בדרך כלל בצורה של תרגומי השאילה והרחבות סמנטיות כאשר שפת הלומדים רחוקות טופולוגית (פניית ואנגלית, וכך לגבי עברית וערבית, מושא מאמר זה), ואילו במקרה של שפות קשורות (שוודית ואנגלית), שגיאות הלומדים לרוב במילים שיש להן דמיון פורמלי, אך משמעותן או תפקידן שונים ב-L1 וב-L2, כלומר מדובר בהעברת מערכת מול העברת פריטים.

ג'רוויס התייחס לסוגיית ההעברה הלקסיקלית לאור המבנה המנטלי הדו־לשוני. הוא מבחין בין העברה לקסימית (lexemic transfer), המתייחסת להשפעה פונולוגית וגרפמית של שפת האם, לבין העברה למטית (lemmatic transfer), המתייחסת למאפיינים סמנטיים וסינטקטיים של המילים (Jarvis, 2009). אף דורלין ובקוס ציינו שתרגומי שאילה כוללים לא רק פריטים לקסיקליים נפרדים, אלא כל יחידה שמעבירה משמעות מסוימת (Dorleijn & Backus, 2009). היחידות האלה עשויות לכסות פריטים לקסיקליים כמו גם מרכיבים תחביריים, שאינם מופרדים לחלוטין במוחו של דובר ה-L2. מהסקירה של ספרות קודמת מתברר כי תרגומי השאילה אינם מקבלים תשומת לב רבה בקהילת ה-SLA (second language acquisition) כמו בעבר, בעיקר משום שהם נוטים להיות מושווים לשגיאות של לומדים.

עם זאת, תוצאה טבעית של מגע לשוני בקהילות דו־לשוניות ורב־לשוניות היא תרגומי שאילה ושאלת משמעות הראויים ליותר תשומת לב בהקשר של למידת שפה שנייה והתהליך של השאילה עשוי להתרחש גם בכל הקשר שבו אדם לומד או משתמש בשפה אחרת, כגון ברכישת שפה זרה בכיתה ובתרגום משפה לשפה.

להלן נביא דוגמאות של קאלקים מורפולוגיים ותחביריים ושאלת משמעות.

שתושביה נתונים לשלטון מרכזי (בלשון חז"ל יש לה הוראה של עיר, כַּרְךְ). היא שווה בצליל למילה הערבית *مدينة* שמשמעותה עיר. השימוש במילה מדינה בהוראה של עיר הוא בהשפעת ההוראה בלשון האם הערבית. למעשה, שתי הצורות 'מדינה' בעברית ו- *مدينة* בערבית הן יידיי כזב אטימולוגיים.

[4] חטאים – במקום שגיאות, טעויות

"לשון חז"ל יש בה הרבה **חטאים**" (טעויות, שיבושי כתיב) – 'חטאים' בהוראה של טעויות כתיב.

משום שהעברית והערבית לשונות קרובות, נמצא בהן שורשים דומים כמו חָטָא – *خَطِيَ* וטעה – *طَعِيَ*. ברם בשתי הלשונות יש בידול סמנטי בהוראה של פעלים אלה. בלשון המקרא 'חטא' משמעו עבר עברה, עשה חטא, טעה, שגה, נכשל לא השיג את מבוקשו [קדרי, 2007]; והפועל טעה הנפוץ בלשון חז"ל משמעו שגה, השתבש, תעה, נטה מן הדרך הנכונה. בערבית לפועל *خَطِيَ* שתי הוראות: עבירה או שגיאת כתיב, מה שלא רגיל בערבית. והשורש טעה בערבית משמש לטעות בהתנהגות ולטעות בכתיבה, שיבוש שגיאת כתיב. לעומתו, משום שלשורש הערבי המקביל *طَعِيَ* אין הוראה של טעות ושיבוש בכתיב כפי שזה בערבית, ואילו 'חטא' בערבית יש גם משמעות של שגיאת כתיב נוסף למשמעות של עבר עבירה, הכותב בחר ב'חטא' ולא ב'טעה'. הפעלים חטא (בערבית) – *خَطِيَ* (בערבית) הם יידיי כזב אטימולוגיים בין עברית לערבית.

[5] מקביל – במקום מול.

"יושבים **מקביל** למחשב" – שימוש בצורת התואר 'מקביל' במקום מילת היחס 'מול' (ישיבה מול מחשב). אף שבלשון חז"ל למילה 'מקביל' הוראה של מול, באופן כללי הלומד הערבי אינו חשוף אליה והאפשרות שהוא מושפע ממנה זניחה מאוד. כאן רואים שינוי בקטגוריזציה של צורת 'מקביל' משם תואר לתפקיד מילת יחס. יש לציין שבעברית החדשה משמשת הצורה 'במקביל' כתואר פועל במשמע פְּרָלְלִי, היינו זה מול זה. לטעמי, מה שהביא את הלומד להשתמש בצורה 'מקביל' הוא הלקסיקון המנטלי של הלומד מלשון האם שבה משתמשים בצורה *مقابل* בהוראה של מול.

סיכום

תופעות שאילת המשמעות ותרגומי השאילה מצויות בקהילות דולשוניות ורב-לשוניות, אך הן עשויות להתרחש גם בכל הקשר של למידת שפה אחרת או שימוש בה. בספרות המחקרית על מגע בין שפות תרגומי השאילה נחשבים לחדשנות לקסיקלית או למילים לועזיות. לעומת זאת, בהקשר של רכישת שפה שנייה או זרה (לעיתים קרובות בכיתה), צורות כאלה נחשבות לשגיאות שאינן קבילות, ושעל המורים המלמדים עברית כשפה שנייה לתת את הדעת עליהם.

[2] זה סיפור של איש שהיה נשוי **מאישה** זקנה – (במקום נשוי ל-).

- אדם שהיה נשוי משתי נשים. (במקום נשוי לשתי נשים).

בעברית מילת היחס המוצרכת היא ל, ואילו בערבית היא מן (*متزوج من*) [בתרגום מילולי: נשוי מן].

ג. דוגמאות של שאילת משמעות

לעברית ולערבית מהיוותן שפות קרובות יש אוצר מילים משותף, והרבה צורות משמשות כידיי כזב אטימולוגיים. יידיי כזב הם זוג מילים, שיש להן מסמך זהה, במישור הגרפי או הפונטי או בשניהם, בשתי שפות (או יותר), אך יש להן מסומנים שונים באופן מלא או חלקי. יידיי כזב עם מוצא משותף נקראים יידיי כזב אטימולוגיים (על יידיי כזב, ראה סדן, 2013), כמו לחם (bread) – *لحم* (meat). בדוגמאות שלהלן ניתן להבחין בין שאילת משמעות שהוא תרגום מילולי ואין משמעות משותפת, (כמו מקדמה-הקדמה) לבין שאילת משמעות שבה יש משמעות משותפת והעברה של המשמעות הנוספות (כמו בצורות 'מילה' ו'חטאים').

הדוגמאות שלהלן מצביעות על שאילת משמעות כעדות להשפעת לשון האם הערבית.

[1] '**מקדמה**' (תחת הקדמה).

הסטודנטית כתבה בעבודתה 'מקדמה' במקום 'הקדמה'. המילה 'מקדמה' (ש"ע נקבה בתבנית *مَفْعَلَة*) משמשת בעברית החדשה בהוראה של סכום כסף הניתן למישהו בהקדמת הזמן על חשבון הכסף שיגיע לו אחרי כן. לעומת זאת 'הקדמה' היא פתיחה, מבוא לספר. יש לציין שבעברית ימי הביניים ל'הקדמה' יש גם משמעות של הנחה מוקדמת שעליה מתבססים עיקרי המחקר.

בערבית לחלק הפותח, קוראים 'מְקَدِّمَة' *مُقَدِّمَة*. הכותבת תרגמה מילולית והשתמשה בתבנית הקיימת בלקסיקון המנטלי שלה, תבנית שקיימת גם בערבית אך בהוראה שונה.

[2] בעלון שהפיץ בית ספר לרגל פתיחת שנה"ל וגם במסרון שכתבה תלמידה הופיע הצירוף '**מילת** המנהלת' (במקום דבר המנהלת) כתרגום מילולי של הצירוף *كلمة المدير* בהוראה של דיבור או מאמר. יש לציין שבמקרא לתיבה 'מילה' יש גם משמע של דבר, דיבור (קדרי, 2007). הלומדים עברית כשפה שנייה אינם בקיאים בהוראה מקראית זו, ולכן יש לזקוף שימוש זה לשאילת משמעות, שהוא תוצר של התערבות הלקסיקון המנטלי של לשון האם.

[3] מדינה – תחת עיר. "היום הירושימה ונגאזאקי הן שתי **מדינות** הרוסות".

המילה 'מדינה' משמשת בעברית החדשה במשמעות ארץ

המקורות

Ringbom, H. (1987). *The Role of the First Language in Foreign Language Learning. Multilingual Matters.*

Ringbom, H. (2007). *Cross-linguistic Similarity in Foreign Language Learning (Vol. 21). Multilingual Matters.*

Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*, Publications of the Linguistic Circle of New York.

Winford, D. (2020). Theories of language contact, Grant, A. P. (Ed.). *The Oxford Handbook of Language Contact* (pp. 51-74). Oxford University Press.

אבו-בכר, ר' (2005). **עברית בלבוש ערבי. בוגרים ערבים כותבים עברית.** אלקאסמי-מכללה אקדמית לחינוך, באקה אלג'רביה.

סדן, צ' (2013). יידידי כזב בעברית החדשה וביידיש החדשה, בתוך מ' מוצ'ניק וצ' סדן (עורכים), **מחקרים בעברית החדשה ובלשונות היהודים מוגשים לאורה (רודריג) שורצולד** (עמ' 307-319). כרמל.

פריאור, ע'. (2012) דו-לשוניות: פרספקטיבות מפסיכולוגיה קוגניטיבית וממדעי העצב. **אוריינות ושפה**, 4, 25-7.

צרפתי, ג' (2001). **העברית בראי הסמנטיקה.** האקדמיה ללשון העברית.

קדר, מ"צ (2007). **מילון העברית המקראית - אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו.** אוניברסיטת בר-אילן.

רבין, ח' (1969). תרגום-השאילה ככוח יוצר בלשון, **לשוננו לעם, כ**, (תשכ"ט), 271-278.

Backus, A. (2010). The role of codeswitching, loan translation and interference in the emergence of an immigrant variety of Turkish. *Working papers in Corpus-based Linguistics and Language Education* 5, 225-241.

Backus, A. & Dorleijn, M. (2009). Loan translations versus code-switching. In: B. Bullock & A.J. Toribio (eds.). *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching.* Cambridge University Press, pp. 75-93.

Cannon, G. (1999, August). Problems in studying loans. In *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 326-336).

Grant, A. P. (ed.). (2020). *The Oxford Handbook of Language Contact.* Oxford University Press.

James, C. (1998). *Errors in Language Learning and Use.* Longman.

Jarvis, S. & Pavlenko, A. (2008). *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition.* Routledge.

Jarvis, S. (2009). Lexical transfer. In Pavlenko, A. (ed.) *The Bilingual Mental Lexicon: Interdisciplinary Approaches* (pp. 79-124). Bilingual Matters.

Meriläinen, L. (2010). *Language Transfer in the Written English of Finnish Students.* Itä-Suomen yliopisto.

Meriläinen, L., Riionheimo, H., Kuusi, P., & Lantto, H. (2016). Loan translations as a language contact phenomenon: Crossing the boundaries between contact linguistics, second language acquisition research and translation studies [Tõlkelaenu kontaktlingvistilise nähtusena]. *Philologia Estonica Tallinnensis*, 1, 104-124.

Muysken, P. (2004). Two Linguistic Systems in Contact: Grammar, Phonology and Lexicon. In T.K Bhatia & W.C Richie (eds.), *The Handbook of Bilingualism* (pp.147-168). Blackwell.